অধ্যায় ১৩ ঃ সুশ্রুতসংহিতা ঃ সাধাৰণ পৰিচয়

অধ্যায় গাঁথনি

১৩.১ উদ্দেশ্য
১৩.২ পৰিচয়
১৩.৩ আয়ুর্বেদ
১৩.৪ আয়ুর্বেদৰ অৱতৰণ
১৩.৫ প্ৰাৰম্ভিক গ্ৰন্থত আয়ুর্বেদ
১৩.৬ 'সুশ্রুতসংহিতা'ৰ পৰম্পৰা
১৩.৭ 'সুশ্রুতসংহিতা'ৰ অধ্যায় বিভাগ
১৩.৮ 'সুশ্রুতসংহিতা'ৰ বিষয়বস্তু
১৩.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১৩.১০ অধিক জানিবলৈ
১৩.১১ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
১৩.১২ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১৩.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি -

- আয়ুর্বেদৰ অৱতৰণৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব
- 'সুশ্রুতসংহিতা'ৰ পৰম্পৰাৰ বিষয়ে জ্ঞান লাভ কৰিব
- 'সুশ্রুতসংহিতা'ৰ অধ্যায় বিভাগৰ লগত পৰিচয় হ'ব পাৰিব
- 'সুত্রস্থান'ৰ অধ্যায়সমূহৰ বিষয়বস্তুৰ জ্ঞান লাভ কৰিব পাৰিব
- আন স্থানৰ অধ্যায়সমূহৰ নামৰ লগত চিনাকী হ'ব পাৰিব।

১৩.২ পৰিচয়

বিদ্বানসকলৰ মতে বেদেই হৈছে প্ৰাচীনতম গ্ৰন্থ। বেদৰ পাততেই ৰোগ, বীজাণু, ঔষধী আদিৰ বৰ্ণনা পোৱা যায়। ইয়াৰ পৰৱৰ্তী কালত স্বকীয়ভাৱে আয়ুর্বেদ গ্ৰন্থৰ উল্লেখ পোৱা যায়। পূৰ্বতে আয়ুর্বেদ একলক্ষ শ্লোকত নিৱদ্ধ আছিল, কিন্তু পৰৱৰ্তী কালত অগ্নিৱেশ আদি আচাৰ্যসকলে আয়ুর্বেদক আঠোটা অঙ্গত বিভক্ত কৰিলে। ৰামায়ণ কালৰ পূৰ্বেই এই আঠটা অঙ্গৰ বিকাশ পূৰ্ণৰূপত হোৱাৰ লগতে আত্ৰেয় পূণৰ্বাসু, কশ্যপ, ধন্বন্তৰি, বিদেহ আদি মহান ঋষিসকলে সেই সেই বিষয়ৰ উপদেশ নিজ নিজ শিষ্যবিলাকক দিছিল আৰু সেই শিষ্যসমূহে বহুকেইখন তন্ত্ৰ ৰচনা কৰিছিল। ইয়াৰে ভিতৰত চৰক আৰু শুশ্রুত সংহিতা সম্পূৰ্ণৰূপত পোৱাৰ লগতে কাশ্যপ

তথা ভেল সংহিতা খণ্ডিত ৰূপত পোৱা যায়। বাগ্‌ভটে সেই মহান তন্ত্রসমূহক লৈ তাৰ শতাংশক সুসম্পাদিত ৰূপেৰে 'অষ্টাঙ্গসংগ্রহ' তথা 'অষ্টাঙ্গ হৃদয়' নামেৰে গ্রন্থত উপস্থাপিত কৰে।

সুশ্রুতৰ দ্বাৰা প্রণীত 'সুশ্রুতসংহিতা' আয়ুর্বেদৰ এখন সুপ্রসিদ্ধ, সর্বমান্য, সর্বোত্তম, তথা সুসংস্কৃত গ্রন্থ। এই সংহিতাখন শাৰীৰ, শল্য, শালাক্য প্রধান। সংহিতাখনত ৰোগী, শয্যা, ব্রণিতাগাৰ (হস্পিতেল) আদিৰ বর্ণনা পোৱা যায়। 'সুশ্রুতসংহিতা' ভাষ্যকাৰ ডল্‌হণৰ মতে এই সময়ত উপলব্ধ 'সুশ্রুতসংহিতা'খন ধন্বন্তৰিৰ দ্বাৰা উপদিষ্ট তথা নাগার্জুনৰ দ্বাৰা প্রতিসংস্কৃত।

এই অধ্যায়টিৰ জৰিয়তে আপুনি সুশ্রুতসংহিতাৰ বিষয়বস্তুৰ লগত সামান্য পৰিচিত হোৱাৰ লগতে সুশ্রুতসংহিতাৰ অৱতৰণ, সুশ্রুতসংহিতাৰ গ্রন্থকর্তাৰ বিষয়ে অৱগত হ'ব পাৰিব।

১৩.৩ আয়ুর্বেদ

আয়ুর্বেদ অত্যন্ত প্রাচীন গ্রন্থ। প্রাচীন আচার্য্যসকলে এই শাস্ত্রক 'শাশ্বত' অর্থাৎ নিত্য বুলি অভিহিত কৰিছে। 'চৰকসংহিতা'ত কোৱা হৈছে যে, আয়ু আৰু ইয়াৰ বেদ (জ্ঞান) অনাদি হোৱা বাবে আয়ুর্বেদ অনাদি, কিয়নো আত্মাৰ সমান সৃষ্টিও অনাদি—

'সো ২য়মায়ুর্বেদঃ শাশ্বতো নির্দিশ্যতে।
অনাদিত্বাৎ, স্বভাৱসংমিদ্ধলক্ষণত্বাৎ, ভাৱস্বভাৱনিত্যত্বাৎ।।'

(চৰকসংহিতা, সূত্রস্থান, অধ্যায় ৩০)

সৃষ্টিৰ আৰম্ভণিৰে পৰা জড় আৰু চেতন অথবা নিৰিন্দ্রিয় আৰু ইন্দ্রিয়যুক্ত— এই দুই প্রকাৰৰ প্রচলন আছিল। এই দুয়োটাৰে সম্বন্ধ কাল অথবা সময়ৰ সৈতে আছে, কিন্তু চেতন পদার্থত যেতিয়াই চেতনাৰ অনুবন্ধ থাকে, সেই সময়খিনিকেই 'আয়ু' বুলি কোৱা হয়।

'আয়ুর্বেদ' শব্দটোৰ বিশ্লেষণ এনেদৰে পোৱা যায় যে, আয়ু সম্বন্ধীয় জ্ঞেয়বিষয়ক জ্ঞান (বেদ)ক আয়ুর্বেদ বোলে। 'চৰকসংহিতা'ত আয়ুর্বেদৰ সংজ্ঞা এনেদৰে দিয়া হৈছে—

'হিতাহিতং সুখং দুঃখমায়ুস্তস্য হিতাহিতম্।
মানং চ তচ্চ যত্রোক্তমায়ুর্বেদঃ স উচ্যতে।।'

অর্থাৎ, হিতকৰ, অহিতকৰ, সুখকৰ, দুঃখকৰ— হিচাপে আয়ুস (চাৰিপ্রকাৰৰ)। এই আয়ুসৰ বাবে হিতকৰ তথা অহিতকৰ (সুখকৰ, দুঃখকৰ) কি আৰু আয়ুর্মান (Span of lite) কিমান— এইবোৰৰ বিৱৰণ য'ত আছে, সেয়াই আয়ুর্বেদ।

যিজন (মানুহ) শাৰীৰিক অথবা মানসিক ৰোগৰ পৰা মুক্ত অথবা ইয়াৰ দ্বাৰা পীড়িত নহয়, বিশেষকৈ যিজন যৌৱনশালী আৰু সামর্থবান, (যিজন) বল, বীর্য্য, যশস্যা, পৌৰুষ আৰু পৰাক্রমৰ দ্বাৰা যুক্ত, জ্ঞান-বল, বিজ্ঞান-বল, তথা ইন্দ্রিয় বলেৰে চহকী, (যিজনে) বিভিন্ন ভোগ অর্থাৎ বিষয়-সুখ প্রচুৰ সম্পত্তিৰে সমৃদ্ধিশালী, এনেদৰে যথেচ্ছাৰে বিচৰণ কৰা অর্থাৎ স্বতন্ত্রভাৱে থকা মনুষ্যৰ আয়ুসক সুখ আয়ুস বুলি কোৱা হয়। ইয়াৰ বিপৰীতে জনক অসুখ (দুঃখ) আয়ুস বুলি কোৱা হয়।

আনহাতে, যিজন মানুহে সকলো প্ৰাণীৰে হিত সাধন হোৱাটো বিচাৰে, পৰধনৰ ইচ্ছা নকৰে, সত্যবাদী, শান্ত আৰু বিচাৰ বিবেচনাৰে কাম কৰে, প্ৰমাদ ৰহিত হৈ থাকে, ধৰ্ম, অৰ্থ আৰু কাম— এই পুৰুষাৰ্থকেইটা এনেদৰে সেৱন কৰে যাতে এটাই আনটোৰ বাধক হৈ নুঠে, পূজনীয়জনক সন্মান কৰে, জ্ঞান-বিজ্ঞানযুক্ত, শান্ত, আচাৰযুক্ত বৃদ্ধৰ সেৱা সৎকাৰ কৰে, যিজনে ৰাগ, ঈৰ্ষা, মন তথা অহংকাৰৰ বেগক বশ কৰি ৰাখিব পাৰিছে, যিজনে নিৰন্তৰ বিবিধ প্ৰকাৰেৰে দান কৰিছে, নিতৌ তপস্যা, জ্ঞান তথা শান্তিত জীৱন অতিবাহিত কৰিছে, যিজনে অধ্যাত্ম বিদ্যাক জানে তথা সেই অনুসাৰে আচৰণ কৰে, ইহলোক আৰু পৰলোকত যিজনে সমানে ধ্যান দিয়ে, যিজন স্মৃতিবান তথা মতিবান, এনেকুৱা মানুহৰ আয়ুস হিত আয়ুস বুলি কোৱা হয়। ইয়াৰে বিপৰীতধৰ্মী আয়ুসক অহিত আয়ুস বোলে।

ভৰ্ত্তৃহৰিকৃত 'বাক্যপদীয়' নামৰ গ্ৰন্থত কোৱা হৈছে যে, শৰীৰ, ভাষা আৰু বুদ্ধি বিষয়ত যি দোষ উৎপন্ন হয়, তাৰ শুদ্ধি অৰ্থাৎ নিৰাকৰণ ক্ৰমে চিকিৎসাশাস্ত্ৰ, ব্যাকৰণশাস্ত্ৰ তথা অধ্যাত্মশাস্ত্ৰৰ দ্বাৰা হয়—

'কায়বাগ্‌বুদ্ধিবিষয়া যে মনাঃ সমুপস্থিতাঃ।
চিকিৎসালক্ষণাধ্যাত্মশাস্ত্ৰৈস্তেষাং বিশুদ্ধয়।।'

১৩.৪ আয়ুৰ্বেদৰ অৱতৰণ

চৰক তথা সুশ্রুতসংহিতাত আয়ুৰ্বেদৰ বিভিন্ন দিশ আলোচনা কৰাৰ লগতে আয়ুৰ্বেদৰ প্ৰাদুৰ্ভাৱ সম্বন্ধে আলোচনা আগবঢ়োৱা হৈছে। এই আয়ুৰ্বেদৰ প্ৰাদুৰ্ভাৱ বিষয়টোক 'আয়ুৰ্বেদৰ অৱতৰণ' বুলি বৰ্ণনা কৰা হৈছে। আয়ুৰ্বেদৰ অৱতৰণ সম্পৰ্কে দুয়োখন সংহিতাত দুই প্ৰকাৰৰ তথ্য পোৱা যায়।

'সুশ্রুতসংহিতা' অনুসৰি সৰ্বপ্ৰথম ব্ৰহ্মাই একলাখ শ্লোকত আয়ুৰ্বেদ শাস্ত্ৰ ৰচনা কৰিছিল। ইয়াত এহেজাৰ অধ্যায় আছিল। ব্ৰহ্মাই এই শাস্ত্ৰ প্ৰজাপতি দক্ষক পঢ়ুৱাইছিল, দক্ষ প্ৰজাপতিয়ে অশ্বিনীকুমাৰদ্বয়ক ইয়াৰ জ্ঞান দিছিল। অশ্বিনীকুমাৰদ্বয়ে ইন্দ্ৰক ইয়াৰ জ্ঞান দিছিল, ইন্দ্ৰই ধন্বন্তৰিক এই শাস্ত্ৰৰ জ্ঞান লাভ কৰি 'সুশ্রুতসংহিতা' ৰচনা কৰে। ব্ৰহ্মাই ৰচনা কৰা আয়ুৰ্বেদ শাস্ত্ৰত আঠোটা ভাগ আছিল আৰু এই ভাগবোৰক 'তন্ত্ৰ' শব্দেৰে অভিহিত কৰা হৈছিল। এই আঠটা তন্ত্ৰ হৈছে— শল্যতন্ত্ৰ, শালাক্যতন্ত্ৰ, কায়চিকিৎসাতন্ত্ৰ, ভূতবিদ্যাতন্ত্ৰ, কৌমাৰভৃত্যতন্ত্ৰ, অগদতন্ত্ৰ, ৰসায়নতন্ত্ৰ তথা বাজীকৰণতন্ত্ৰ।

১৩.৫ প্ৰাৰম্ভিক গ্ৰন্থত আয়ুৰ্বেদ

পুৰাতত্ত্ববিদসকলৰ মতে বিশ্বৰ প্ৰাচীনতম গ্ৰন্থ হৈছে ঋগ্‌বেদ। এই ঋগ্‌বেদত আয়ুৰ্বেদৰ অতি মহত্বপূৰ্ণ সিদ্ধান্ত য'তে-ত'তে সিঁচৰতি হৈ আছে। যজ্ঞৰ কটা মূৰ পুনৰ সংযোগ কৰা, বিল্পলাৰ কটা ভৰিত লৌহ ভৰি সংলগ্ন কৰা ঘটনাসমূহ এই সংহিতাখনৰ আয়ুৰ্বেদ সমৃদ্ধ বিষয়।

যজুৰ্বেদ, সামবেদ তথা অথৰ্ববেদতো এনেকুৱা আয়ুৰ্বেদিক বিষয়ৰ উল্লেখ পোৱা যায়। অথৰ্ববেদত শাৰীৰ শাস্ত্ৰ, ঔষধি তথা চিকিৎসাৰ বিবিধ অংগ আৰু প্ৰতিকাৰৰ বৰ্ণনা আছে। সেয়েহে আয়ুৰ্বেদক অথৰ্ববেদৰ উপবেদ বুলি ধৰা হৈছে। বেদৰ পিছৰ কালৰ ব্ৰাহ্মণ, উপনিষদ আদি গ্ৰন্থতো ক্ৰমশঃ ইয়াৰ বিকশিত তথা বিস্তৃত বিৱৰণ পোৱা যায়।

বেদত অন্যান্য বিষয়ৰ লগতে অধ্যাত্মশাস্ত্ৰৰ আলোচনা বহুলভাৱে পোৱা যায়। আয়ুৰ্বেদ সম্বন্ধীয় বিষয়বোৰ ইমান বিস্তৃত তথা সুশৃংখলাবদ্ধৰূপত বেদত উপলব্ধ নোহোৱা বাবে ঋষিসকলে কেৱল আয়ুৰ্বেদ সম্বন্ধীয় বিষয়ৰ ক্ৰমবদ্ধ সংকলন কৰি বহুকেইখন আয়ুৰ্বেদ সংহিতা ৰচনা কৰিছিল। তেওঁলোকে আয়ুৰ্বেদৰ বিষয়বস্তু তথা সুবিধাৰ বাবে আয়ুৰ্বেদক আঠটা ভাগত বিভক্ত কৰিছিল। সম্পূৰ্ণ আয়ুৰ্বেদ তথা আয়ুৰ্বেদৰ অংগসমূহৰ ওপৰত বিভিন্ন সময়ত বিভিন্ন আচাৰ্য্যই আয়ুৰ্বেদ শাস্ত্ৰ ৰচনা কৰিছিল। কিন্তু দুৰ্ভাগ্যৰ কথা এয়ে যে কেইখনমান শাস্ত্ৰৰ বাহিৰে গোটেইবোৰ শাস্ত্ৰ আজি উপলব্ধ নহয়। এতিয়ালৈকে উপলব্ধ শাস্ত্ৰসমূহৰ ভিতৰত সম্পূৰ্ণৰূপে অগ্নিৱেশৰ দ্বাৰা ৰচিত তথা চৰক আৰু দৃঢ়বলৰ দ্বাৰা প্ৰতিসংস্কৃত 'চৰকসংহিতা' আৰু ধন্বন্তৰিৰ দ্বাৰা নিৰ্দিষ্ট, সুশ্রুতৰ দ্বাৰা ৰচিত তথা নাগাৰ্জুনৰ দ্বাৰা প্ৰতিসংস্কৃত 'সুশ্রুতসংহিতা' পোৱা যায়। তাৰোপৰি 'বৃদ্ধজীৱকীয়তন্ত্ৰ' (কাশ্যপসংহিতা) আৰু 'ভেলসংহিতা' খণ্ডিতৰূপত পোৱা যায়। 'হাৰীত সংহিতা' নামৰ আন এখন গ্ৰন্থ উপলব্ধ হৈছে যদিও, ইয়াৰ প্ৰাচীনতা সম্পৰ্কে বিদ্বানসকলৰ মাজত মতভেদ আছে।

কায়চিকিৎসাৰ বাবে চৰক তথা শল্য চিকিৎসাৰ বাবে সুশ্রুতৰ অধ্যয়ন প্ৰাচীন কালত এটা পৰম্পৰা আছিল। বাগভটে 'অষ্টাংগ হৃদয়' নামৰ গ্ৰন্থত এনেদৰে কৈছে—

'ঋষি প্ৰণীতে প্ৰীতিশ্চেন্মুক্ত্বা চৰকসুশ্রুতৌ।
ভেডা(লা) দ্যাঃ কিং ন পঠ্যন্তে তস্মাদ্ গ্ৰাহ্যং সুভাষিতম্।।'

আকৌ কোৱা হৈছে যে, যদি কেৱল চৰকৰেই অধ্যয়ন কৰা হয়, তেনেহ'লে সুশ্রুতত অহা ৰোগৰ নামমাত্ৰ জ্ঞানো পোৱা নাযায়। তথা যদি কেৱল সুশ্রুতৰেই অধ্যয়ন কৰা হয়, তেনেহ'লে ৰোগৰ প্ৰতিকাৰৰ প্ৰক্ৰিয়ায়েই অসম্ভৱ। সেয়েহে চৰক তথা সুশ্রুত উভয়ৰে অধ্যয়ন আৱশ্যক—

'যদি চৰকমধীতে তদ্ ধ্ৰুৱং সুশ্রুতাদি
প্ৰণিগদিতগদানাং নামমাত্ৰে ?পি বাহ্যঃ।
অথ চৰকবিহীনঃ প্ৰক্ৰিয়ায়ামখিন্নঃ
কিমিৱ খলু কৰোতু ব্যাধিতানাং ৱৰাকঃ।।'

১৩.৬ 'সুশ্রুতসংহিতা'ৰ পৰম্পৰা

চৰক আৰু সুশ্রুতসংহিতাৰ ভিতৰত, সুশ্রুতসংহিতা আয়ুৰ্বেদৰ অষ্টাঙ্গৰ প্ৰতিপাদক হোৱা বাবে উপযুক্ত গ্ৰন্থ বুলি কোৱা হয়। 'চৰকসংহিতা' কেৱল 'কায়চিকিৎসাৰ বাবে প্ৰধান বুলি কোৱা হয়— 'চৰকস্তু চিকিৎসতে'। স্বয়ং চৰকে শল্য-শালাক্যত ধন্বন্তৰি সম্প্ৰদায় অৰ্থাৎ সুশ্রুত

সংহিতাৰ মহত্ব স্বীকাৰ কৰিছে—

'অত্র ধান্বন্তৰীয়াণামধিকাৰঃ ক্রিয়াবিধৌ।
পৰাধিকাৰে তু ন বিস্তৰোক্তিঃ।।'

'সুশ্রুতসংহিতা' অনুসৰি শল্যপ্রধান এই তন্ত্রখন কাশিৰাজ ভগৱান্ ধন্বন্তৰিয়ে সুশ্রুতাদি শিষ্যসমূহক উপদেশ দিছিল। ঔপধেনৱ, বৈতৰণ, ঔৰভ্র, পৌষ্কলাৱত, কৰবীর্য্য, গোপুৰৰক্ষিত, সুশ্রুত আদি (কলায়ান, গার্গ্য আদি) ঋষিসকলে মানুহৰ বিভিন্ন প্রকাৰৰ পীড়াৰ উপশমৰ উপায় বিচাৰি দেৱতাসকলৰ শ্রেষ্ঠ ধন্বন্তৰিৰ ওচৰত উপস্থিত হৈছিল। ধন্বন্তৰিয়ে এই পীড়াসমূহ নিৰাময়ৰ উপায় হিচাপে আয়ুর্বেদৰ জ্ঞান সুশ্রুতকে আদি কৰি শিষ্যসকলক প্রদান কৰিলে। ধন্বন্তৰি মতে এই আয়ুর্বেদ প্রথমতে একলাখ শ্লোকত ব্রহ্মাই উপদেশ কৰিছিল। ব্রহ্মাৰ পৰা এই শাস্ত্র প্রজাপতি দক্ষই পঢ়ে, দক্ষ প্রজাপতিৰ পৰা অশ্বিনীকুমাৰে, অশ্বিনীকুমাৰৰ পৰা ইন্দ্রই আৰু ইন্দ্রৰ পৰা ধন্বন্তৰিয়ে গ্রহণ কৰিছিল।

ধন্তন্তৰিৰ ওচৰলৈ যেতিয়া শিষ্যসমূহ উপস্থিত হ'ল, তেতিয়া ধন্বন্তৰিয়ে ক'লে যে, অষ্টাঙ্গ আয়ুর্বেদৰ কোনটো অঙ্গ কাক উপদেশ কৰোঁ। তেতিয়া শিষ্যসমূহে ক'লে যে শল্যতন্ত্রক মুখ্য কৰি সুশ্রুতক আগত ৰাখি আমাক আয়ুর্বেদৰ জ্ঞান প্রদান কৰক। দেৱতাসকলৰ চিকিৎসক ধন্বন্তৰিয়ে অন্য অঙ্গৰ লগতে শল্যতন্ত্রৰ জ্ঞান সুশ্রুতক প্রদান কৰিলে।

ধন্বন্তৰি ঃ বৈদ্যাচার্য্য ধন্বন্তৰি যদিও দেৱতাসকলৰ চিকিৎসক বুলি কোৱা হৈছে, তথাপি বেদত তেওঁৰ নাম পোৱা নাযায়। 'মহাভাৰত', 'বিষ্ণুপুৰাণ', 'ভাগৱত' আদি গ্রন্থৰ পৰা জনা যায় যে প্রাচীনকালত অমৃত প্রাপ্তিৰ বাবে দেৱতা তথা অসুৰসকলৰ দ্বাৰা সমুদ্র মন্থনৰ সময়ত ভগৱান্ ধন্বন্তৰিৰ আবির্ভাৱ হৈছিল—

'ধন্বন্তৰিস্ততো দেৱো বপুষ্মানুদতিষ্ঠত।
শ্বেতং কমণ্ডলুং বিভ্রদমৃতং য়ত্র তিষ্ঠতি।।' (মহাভাৰত, আদিপর্ব, অঃ ১৬)

সুশ্রুত ঃ ভগৱান্ ধন্বন্তৰিৰ শিষ্যসকলৰ ভিতৰত প্রমুখ সুশ্রুতে ভগৱান্ ধন্বন্তৰিৰ পৰা আয়ুর্বেদ শ্রৱণ কৰি সেই জ্ঞানক সংহিতাৰূপত সংকলিত কৰিলে, যাক 'সুশ্রুতসংহিতা' হিচাপে জনা যায়। 'সুশ্রুতসংহিতা'ৰ ভিন্ন-ভিন্ন স্থানত পোৱা যায় যে সুশ্রুত বিশ্বামিত্রৰ পুত্র— 'বিশ্বামিত্র-সুতঃ শ্রীমান্ সুশ্রুতঃ পৰিপৃচ্ছতি।' সুশ্রুতৰ কাল নির্ণয় কৰিবলৈ বিশেষ সাধন নাই, তথাপিও পণ্ডিতসকলে তেওঁৰ সময় খ্রীষ্টপূর্ব ১০০০ বছৰতকৈ কম নহয় বুলি ক'ব খোজে।

নাগার্জুন ঃ আজি যিখন সুশ্রুত সংহিতা উপলব্ধ হৈ আছে, এইখন যদিও সুশ্রুতৰ নামেৰেই প্রসিদ্ধ, তথাপি এইখন সুশ্রুতৰ দ্বাৰা প্রণীত মূল 'সুশ্রুতসংহিতা' নহয়। 'চৰকসংহিতা'ৰ ক্ষেত্রত যেনেদৰে পোৱা যায় যে, ভৰদ্বাজৰ দ্বাৰা উপদিষ্ট জ্ঞানক অগ্নিবেশে সংকলিত কৰি 'অগ্নিৱেশ সংহিতা' ৰচনা কৰিছিল, আৰু যিখনক চৰকে প্রতিসংস্কৃত কৰিছিল, (অগ্নিৱেশকৃতে তন্ত্রে চৰকপ্রতিসংস্কৃতে), তেনেদৰে 'সুশ্রুতসংহিতা'ৰ প্রতি সংস্কাৰকর্তা হিচাপে কাৰোৱেই নাম পোৱা নাযায়। তথাপিও 'সুশ্রুতসংহিতা'ৰ আভ্যন্তৰিণ প্রমাণৰ দ্বাৰা এইটো প্রমাণিত হৈছে যে, 'সুশ্রুতসংহিতা'ৰ প্রতিসংস্কাৰকর্তা হৈছে নাগার্জুন। ডল্হণৰ টীকাত এই কথাটো পোৱা যায়—

'য়ত্র য়ত্র পৰোক্ষে লিট্প্রয়োগস্তত্র তত্রৈৰ প্রতিসংস্কৃর্তৃসূত্রং জ্ঞাতৰ্য্যম্, প্রতিসংস্কর্তা ঽপি নাগার্জুন এৰ।'

১৩.৭ 'সুশ্রুতসংহিতা'ৰ অধ্যায় বিভাগ

'সুশ্রুতসংহিতা'ত সর্বমুঠ ১২০টা অধ্যায় আছে। এই অধ্যায়সমূক পাঁচটা শাখা (যাক 'স্থান' বুলি জনা যায়)ত অন্তর্ভুক্ত কৰা হৈছে। এই স্থানসমূহ হৈছে— সূত্রস্থান, নিদানস্থান, শাৰীৰস্থান, চিকিৎসাস্থান আৰু কল্পস্থান। ইয়াৰোপৰি 'উত্তৰতন্ত্র' হিচাপে আন এটা বৃহৎ অধ্যায় পোৱা যায়, য'ত অতিৰিক্ত বিষয়সমূহ আলোচিত হৈছে—

'তচ্চ সবিংশমধ্যায়শতং পঞ্চসু স্থানেষু। তত্র সূত্রনিদানশাৰীৰ
চিকিৎসিতকল্পেষ্ৱর্থশাৎ সংবিভজ্যোত্তৰে তন্ত্রে শেষানর্থান্ বক্ষামঃ।।'

(সুশ্রুত, সূত্রস্থান, ১/৪৬)

এই ১২০ টা অধ্যায় স্থানসমূহত এনেদৰে বিভাজিত হৈ আছে—

১। সূত্রস্থান - ৪৬ টা অধ্যায়, ২। নিদানস্থান - ১৬ অধ্যায়, ৩। শাৰীৰস্থান - ১০ টা অধ্যায়, ৪। চিকিৎসাস্থান - ৪০ টা অধ্যায়, ৫। কল্পস্থান - ৮ টা অধ্যায়। আনহাতে উত্তৰতন্ত্রত ৬৬ টা অধ্যায় আছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ 'সুশ্রুতসংহিতা'ৰ গ্রন্থকাৰ কোন?

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ 'সুশ্রুতসংহিতা'ৰ এজন ভাষ্যকাৰৰ নাম লিখক।

.....

প্রশ্ন নং ৩ ঃ সুশ্রুতে কাৰ পৰা এই গ্রন্থৰ জ্ঞান লাভ কৰিছিল?

.....

প্রশ্ন নং ৪ ঃ আয়ুর্বেদত কেইটা তন্ত্র আছে?

.....

প্রশ্ন নং ৫ ঃ 'সুশ্রুতসংহিতা' কি বিষয়ৰ বিষয়ে বিখ্যাত?

.....

১৩.৮ 'সুশ্রুতসংহিতা'ৰ বিষয়বস্তু

(ক) সূত্রস্থান

অধ্যায়	**অধ্যায়ৰ নাম**	**বিষয়বস্তু**
১।	বেদোৎপত্তি	এই অধ্যায়ত আয়ুর্বেদৰ উৎপত্তি তথা সুশ্রুত সংহিতাৰ

		অবতৰণ, আয়ুর্বেদৰ আঠ অঙ্গৰ নাম তথা লক্ষণ ইত্যাদি বিষয়সমূহ আলোচিত হৈছে।
২।	শিষ্যোপনয়নীয়	এই অধ্যায়ত ভিষক্ ছাত্ৰৰ জাতি, আয়ুস, পাৰিবাৰিক বৃত্ত, শাৰীৰিক তথা মানসিক স্বস্থতাৰ আধাৰত ছাত্ৰৰ নির্বাচন, ছাত্ৰৰ উপনয়ন বিধি তথা দৈনিক চর্যা, বেশভূষা তথা স্বভাৰ আদিৰ বিস্তাৰিত আলোচনা আছে।
৩।	অধ্যয়নসম্প্রদানীয়	এই অধ্যায়টোত সুশ্রুতসংহিতাৰ ১২০টা অধ্যায় তথা স্থানসমূহৰ বিষয়সমূহ সংক্ষিপ্তৰূপত দিয়া আছে।
৪।	প্রভাষণীয়	এই অধ্যায়ৰ মুঠ ৯ টা শ্লোকত প্রভাষণৰ প্রয়োজন, শাস্ত্ৰৰ সূক্ষ্ম অধ্যয়নৰ আৱশ্যকতা, অন্যশাস্ত্ৰৰ উপয়োগ আদি বিষয়বোৰ আলোচনা কৰা হৈছে।
৫।	অগ্রোপহৰণীয়	এই অধ্যায়টোত ৪২ টা শ্লোক আছে। ইয়াত মুখ্যতঃ ত্রিবিধ চিকিৎসা কর্মৰ বর্গীকৰণ, শস্ত্ৰকর্মৰ প্রধানতা, অষ্টবিধ শস্ত্ৰকর্ম, শস্ত্ৰক্রিয়াৰ উপকৰণ, শস্ত্ৰক্রিয়াৰ উপদেশ আদি বিষয়বোৰ আলোচনা কৰা হৈছে।
৬।	ঋতুচর্যা	ইয়াত ৪০ টা শ্লোক আছে। ইয়াত বিশেষকৈ 'কাল' শব্দৰ নিৰুক্তি, কালৰ নিমেষাদিত বিভাজন, নিমেষাদিৰ লক্ষণ, মাহ-ঋতুৰ সংখ্যা, ঋতু বিভাগ, ঋতু অনুসৰি সূর্য্যৰ উত্তৰায়ণ—দক্ষিণায়ন আদিৰ বিৱৰণ আছে।
৭।	যন্ত্রবিধি	ইয়াত ২৩ টা শ্লোক আছে। ইয়াত প্রধানতঃ শল্যকর্মত ব্যৱহাৰ হ'ব লগা যন্ত্ৰৰ সংখ্যা, শল্য আৰু যন্ত্ৰৰ পৰিভাষা, আদি বিষয়সমূহ দিয়া হৈছে।
৮।	শস্ত্রাবচাৰণীয়	এই অধ্যায়ত ২০ টা শ্লোক আছে। ইয়াত বিশেষকৈ শল্যকর্মত ব্যৱহাৰ হ'ব লগীয়া শস্ত্ৰৰ সংখ্যা, শস্ত্ৰৰ বিষয়ভেদ, শস্ত্ৰ গ্রহণ বিধি, শস্ত্ৰৰ আকৃতি তথা প্রমাণ, শস্ত্ৰদোষ আদি বিষয়সমূহ আলোচিত হৈছে।
৯।	যোগ্যাসূত্রীয়	ইয়াত মুঠ ৬ টা শ্লোক আছে। ইয়াত মূলতঃ কর্মাভ্যাসৰ মহত্ত্ব, ছেদ্যাদি যোগ্যা, যোগ্যাৰ লাভ, যোগ্যাৰ সাধর্ম্য নিয়ম আদিৰ বিৱৰণ আছে।
১০।	বিশিখানুপ্রৱেশনীয়	ইয়াত ৯ টা শ্লোক আছে। ইয়াত চিকিৎসাকর্মত প্রৱেশৰ বাবে অধিকাৰী বৈদ্য, ৰোগবিজ্ঞানৰ ৬ টা উপায়, শ্রোত্রাদি জ্ঞানেন্দ্রিয় তথা প্রশ্নৰ দ্বাৰা ৰোগবিজ্ঞান, সাধ্য-যাপ্য-অসাধ্য ব্যাধি আদিৰ বিৱৰণ আছে।

১১।	অগ্নিকর্মবিধি	ইয়াত ৩৮ টা শ্লোক আছে। অগ্নিকর্মৰ শ্রেষ্ঠতা, দহন উপকৰণ, দহনকাল, অগ্নিকর্মত ভোজন, দ্বিবিধ অগ্নিকর্ম, অগ্নিকর্মৰ বিষয়, অগ্নিকর্মৰ আকৃতি আদি বিষয়বোৰ আলোচিত হৈছে।
১২।	অগ্নিকর্মবিধি	ইয়াত ৩৮ টা শ্লোক আছে। অগ্নিকর্মৰ শ্রেষ্ঠতা, দহন উপকৰণ, দহনকাল, অগ্নিকর্মত ভোজন, দ্বিবিধ অগ্নিকর্ম, অগ্নিকর্মৰ বিষয়, অগ্নিকর্মৰ আকৃতি আদি বিষয়বোৰ আলোচিত হৈছে।
১৩।	জলৌকাবচাৰণীয়	এই অধ্যায়টোত ২৪ টা শ্লোক আছে। ইয়াত প্রধানকৈ জলৌকাৰ শ্রেষ্ঠতা, দোষ বিশেষত জলৌকাদিৰ প্রয়োগ, শৃঙ্গাদিৰ গুণ তথা বাতাদি দোষ আদি বিষয়ৰ আলোচনা আছে।
১৪।	শোণিতবর্ণনীয়	এই অধ্যায়টিত ৪৫ টা শ্লোক আছে। ইয়াত মূলতঃ ৰসৰ বর্ণনা, ৰক্তৰ উৎপত্তি, ৰক্তৰ দ্বাৰা আর্তৰৰ উৎপত্তি, শোণিত স্বভাৱ আৰু পঞ্চভূতাত্মক ৰক্ত, ৰসৰ দ্বাৰা ৰক্তাদি ধাতুৰ উৎপত্তি আদি বিষয়সমূহ আলোচিত হৈছে।
১৫।	দোষধাতুমলক্ষয়বৃদ্ধি বিজ্ঞানীয়	এই অধ্যায়টিত ৪৮ টা শ্লোক আছে। ইয়াত বিশেষভাৱে দোষাদিবর্ণনৰ হেতু, প্রকৃতিস্থ বায়ুৰ কর্ম, প্রকৃতিস্থ পিত্তৰ কর্ম, প্রকৃতিস্থ শ্লেষ্মাৰ কর্ম আদি বিষয়সমূহ উপস্থাপন কৰা হৈছে।
১৬।	কর্ণব্যধবন্ধবিধি	এই অধ্যায়টোত মুঠ ৫৪ টা শ্লোক আছে। ইয়াত প্রধানকৈ কর্মব্যধ-বিধি, অন্যদেশবিদ্ধৰ জ্ঞান, শিৰোবেধৰ উপদ্রৱ আৰু লক্ষণ, কর্ণব্যধৰ উপদ্রৱৰ চিকিৎসা, সম্যগ্ বিদ্ধৰ চিকিৎসা, কর্ণবর্ধনোপায় আদি বিষয়সমূহ আলোচিত হৈছে।
১৭।	আমপক্বৈষণীয়	এই অধ্যায়টোত মুঠ ২৩ টা শ্লোক আছে। ইয়াত বিশেষকৈ ব্রণশোধৰ চিকিৎসা, ব্রণশোধৰ প্রকাৰ, ব্রণশোধৰ দোষ অনুসৰি লক্ষণ, অপক্ক, অপক্ক ব্রণশোধৰ লক্ষণ আদি বিষয়বোৰ দিয়া হৈছে।
১৮।	ব্রণালেপনবিধি	এই অধ্যায়টোত ৪৬ টা শ্লোক আছে। ইয়াত বিশেষকৈ আলেপন আৰু বন্ধনৰ প্রধানতা আদি বিষয়ৰ বর্ণনা আছে।
১৯।	ব্রণিতোপাসনীয়	ইয়াত ৩৭টা শ্লোক আছে। মুখ্যভাৱে ইয়াত ভৱন (ব্রণিতাগাৰ), উপযুক্ত ভৱনৰ লাভ, ব্রণিতৰ বাবে উপযুক্ত শয্যা লাভ, ব্রণিতৰ দ্বাৰা ব্রণৰ ৰজা ইত্যাদি বিষয়সমূহ আলোচিত হৈছে।
২০।	হিতাহিত	এই অধ্যায়টোত ৩০ টা শ্লোক আছে। ইয়াত প্রধানকৈ দ্রব্যৰ

		হিতকাৰী ভেদ, একান্ত হিত, অহিত তথা হিতাহিত দ্রব্য, পথ্যতম অহাৰ দ্রব্য আদিৰ উল্লেখ আছে।
২১।	ব্রণপ্রশ্ন	এই অধ্যায়টোত ৪০ টা শ্লোক আছে। এই অধ্যায়টোত বাতাদি দোষ তথা ৰক্তৰ মহত্ত্বপূর্ণতা, ত্রিদোষ তথা ৰক্তৰ মহত্ত্ব, বাত-পিত্ত-কফৰ নিৰুক্তি, দেহধাৰণত বাতাদি মহত্ত্ব, অগ্নি আৰু পিত্তত পৰস্পৰ ভেদৰ বিচাৰ, শ্লেষ্মাৰ স্বৰূপ আদি বিষয়বোৰ সন্নিৱিষ্ট হৈ আছে।
২২।	ব্রণাস্রাৱবিজ্ঞানীয়	এই অধ্যায়টোত ১৪ টা শ্লোক আছে। ইয়াত বিশেষকৈ আঠটা ব্রণধিষ্টান, সুচিকিৎসকৎস্য তথা দুশ্চিকিৎস্যা ব্রণ, ব্রণৰ শীঘ্র ৰোহণ আৰু দূষিত হোৱাৰ কাৰণ, দুষ্ট ব্রণৰ লক্ষণ আদি উল্লেখ আছে।
২৩।	কৃত্যাকৃত্যবিধি	এই অধ্যায়টোত ২১ টা শ্লোক আছে। ইয়াত মুখ্যতঃ সুখসাধ্য ব্রণ, কৃচ্ছ্রসাধ্য ব্রণ, সুখৰোপণীয় ব্রণ, দুশ্চিকিৎসা ব্রণ আদি বিষয়ৰ বর্ণনা আছে।
২৪।	ব্যাধিসমুদ্দেশীয়	এই অধ্যায়টোত ২২ টা শ্লোক আছে। ইয়াত বিশেষকৈ ব্যাধিৰ ভেদ, ব্যাধিৰ পৰিভাষা আৰু ত্রিবিধ দুঃখ, সপ্তবিধ ব্যাধি, আধ্যাত্মিক ব্যাধিৰ লক্ষণ আদিৰ বর্ণনা আছে।
২৫।	অষ্টবিধশস্ত্রকর্মীয়	ইয়াত মুঠ ৪৬ টা শ্লোক আছে। প্রধানভাৱে ইয়াত ছেদ্য ব্যাধি, ভেদ ব্যাধি, লখ্য ব্যাধি, বেধ্য ব্যাধি, আহার্য্য ব্যাধি, সীব্য ব্যাধি আদিৰ বর্ণনা আছে।
২৬।	প্রণষ্টশল্যবিজ্ঞানীয়	ইয়াত মুঠ ২৫ টা শ্লোক আছে। ইয়াত 'শল্য' শব্দৰ নিৰুক্তি আৰু ভেদ, 'শল্য' শব্দৰ পৰিভাষা, শৰীৰ আৰু আসন্তুজ শল্যৰ ভেদ, প্রসিদ্ধ শল্যৰ ভেদ আদিৰ উল্লেখ কৰিছে।
২৭।	শল্যাপনয়নীয়	ইয়াত ২২ টা শ্লোক আছে। ইয়াত দুই প্রকাৰ শল্যৰ ভেদ, অনৱবদ্ধ শল্যৰ উদ্ধৰণ উপায়, অনৱবদ্ধ শল্যৰ উলিয়াই অনা বিধি, সকলো প্রকাৰৰ শল্যৰ আহৰণ উপায় আদিৰ বর্ণনা আছে।
২৮।	বিপৰীতাবিপৰীতব্রণ বিজ্ঞানীয়	এই অধ্যায়ত ২১ টা শ্লোক আছে। ইয়াত বিশেষভাৱে মত্যুৰ সূচক অৰিষ্ট, অৰিষ্ট বিনা মৃত্যু নোহোৱা, ৰিষ্টৰ পৰা মৃত্যুক ৰোধ কৰাৰ উপায় আদিৰ বর্ণনা আছে।
২৯।	বিপৰীতাবিপৰীত স্বপ্ননিদর্শনীয়	ইয়াত ৮১ টা শ্লোক আছে। মুখ্যতঃ ইয়াত শুভাশুভ শকুন আদিৰ বর্ণনা আছে।
৩০।	পঞ্চেন্দ্রিয়ার্থবিপ্রতিপত্তি	ইয়াত ২৩ টা শ্লোক আছে। ইয়াত বিশেষকৈ অৰিষ্টৰ সংক্ষিপ্ত

		লক্ষণ, শব্দ-অৰিষ্ট, স্পর্শ-অৰিষ্ট, ৰস-গন্ধ-অৰিষ্ট, বিপৰীত জ্ঞান-জন্য অৰিষ্ট, দৃষ্টিজন্য অৰিষ্ট আদিৰ উল্লেখ আছে।
৩১।	ছায়াবিপ্রতিপতি	ইয়াত মুঠ ৩১ টা শ্লোক আছে। ইয়াত মুখ্যতঃ ছায়া অৰিষ্ট, ওষ্ঠগত অৰিষ্ট, দন্তগত অৰিষ্ট, জিহ্বাগত অৰিষ্ট, নাসিকাগত অৰিষ্ট আদিৰ বর্ণনা আছে।
৩২।	স্বভাববিপ্রতিপতি	ইয়াত থকা ৯ টা শ্লোকৰ জৰিয়তে অঙ্গত অস্বাভাৱিক পৰিৱর্তন মৰণসূচক, মৃত্যুসূচক চিহ্ন, মৰণসূচক লক্ষণ, গতায়ুৰ লক্ষণ আদি বিষয়সমূহৰ বিৱৰণ দিয়া হৈছে।
৩৩।	আৱৰণীয়	ইয়াত মুঠ ২৬ টা শ্লোক আছে। ইয়াত ৰসায়নৰ মহত্ত্ব, দুঃচিকিৎসাগত মহাগদ, মহাগদৰ অসাধ্যতা, বাতব্যাধিৰ অসাধ্য লক্ষণ, কুষ্ঠৰোগৰ অসাধ্য লক্ষণ আদি বিষয়সমূহ আছে।
৩৪।	যুক্তসেনীয়	ইয়াত মুঠ ২৪ টা শ্লোক আছে। ইয়াত প্রধানভাৱে চিকিৎসকৰ দ্বাৰা ৰজাৰ ৰক্ষা, বিষৰ পৰা ৰজাৰ ৰক্ষা আদি বিষয়সমূহ সন্নিৱিষ্ট হৈ আছে।
৩৫।	আতুৰোপক্রমণীয়	ইয়াত মুঠ ৫৮ টা শ্লোক আছে। মুখ্যতঃ ইয়াত ৰোগীৰ আয়ুস জনাৰ মহত্ত্ব, দীর্ঘায়ুৰ সংক্ষিপ্ত পৰিচয়, মধ্যম আয়ুসৰ পৰিচয়, অল্পায়ুৰ পৰিচয় আদি বিষয়সমূহ আছে।
৩৬।	মিশ্রক	ইয়াত মুঠ ৩৪ টা শ্লোক আছে। ইয়াত মুখ্যভাৱে ঔষধিৰ বাবে প্রশস্ত ভূমি, ইয়াৰ পৰীক্ষা বর্ণনা, ভূমি সম্বন্ধীয় মতান্তৰৰ খণ্ডন আদি বিষয়সমূহ দিয়া হৈছে।
৩৭।	ভূমিপ্রবিভাগীয়	ইয়াত মুঠ ১৮ টা শ্লোক আছে। ইয়াত বিশেষকৈ দোষানুসাৰে শোথহৰ দ্রব্য, দোষানুসাৰে শোথহৰ দ্রব্য, দোষানুসাৰ দ্রব্য প্রয়োগ, পাচন দ্রব্য, শোধন দ্রব্য আদিৰ উল্লেখ আছে।
৩৮।	দ্রব্যসংগ্রহণীয়	ইয়াত মুঠ ৮৩ টা শ্লোক আছে। ইয়াত বিদাৰীগন্ধাদি গণ, আৱগ্বধাদি গণ, সালসাৰাদি গণ, বৰুণাদি গণ, ত্রিফলাদ্রব্য, লাক্ষাদি গণ আদিৰ বিৱৰণ দিয়া আছে।
৩৯।	সংশোধনসংশমনীয়	ইয়াত মুঠ ১৪ টা শ্লোক আছে। ইয়াত প্রধানকৈ উর্দ্ধভাগহৰ দ্রব্য, অধোভাগহৰ দ্রব্য, উভয়তভাগহৰ দ্রব্য, শিৰোবিৰেচন দ্রব্য, বাতসংশমনদ্রব্য, পিত্তসংশমনদ্রব্য, কফসংশমনদ্রব্য আদিৰ বর্ণনা আছে।
৪০।	দ্রব্যৰসগুণবীর্যবিপাক বিজ্ঞানীয়	এই অধ্যায়টোত ২৪ টা শ্লোক আছে। ইয়াত ৰসাদিত দ্রব্যৰ প্রধানতাৰ হেতু, ৰসৰ প্রধানতাৰ হেতু, বীর্য্যৰ প্রধানতাৰ হেতু

আদি বিষয়ৰ উল্লেখ আছে।

৪১।	দ্রব্যবিশেষবিজ্ঞানী	ইয়াত ১৬ টা শ্লোক আছে। ইয়াত মূলতঃ দ্রব্যৰ পঞ্চভৌতিকতা, পার্থিবদ্রব্য, আপ্যদ্রব্য, তৈজসদ্রব্য, বায়ব্যদ্রব্য আদিৰ বিৱৰণ আছে।
৪২।	ৰসবিশেষবিজ্ঞানীয়	ইয়াত ২৫ টা শ্লোক আছে। ইয়াত প্রধানভাৱে ৰসৰ আপ্য হোৱা, ছয় ৰসৰ উৎপত্তি, মধুৰাদিৰস আৰু ইয়াৰ ভৌতিকতা, দোষৰ উৎপত্তি, ৰসৰ ভেদ আদি বর্ণিত হৈ আছে।
৪৩।	বমনদ্রব্যবিকল্পবিজ্ঞানীয়	এই অধ্যায়টোৰ ১১ টা শ্লোকত বিশেষকৈ বমনত মদনফলৰ শ্রেষ্ঠতা, তথা মদনপুষ্পাদি বামকযোগ, অন্য বামকযোগ আদিৰ বিৱৰণ আছে।
৪৪।	বিৰেচনদ্রব্যবিকল্প বিজ্ঞানীয়	ইয়াত ৯১ টা শ্লোক আছে। ইয়াত মুখ্যতঃ ছয় প্রকাৰৰ বিৰেচন দ্রব্য, ত্রিবৃদাদি বিৰেচক যোগ, ত্রিবৃদাদি অন্য বিৰেচক যোগ, বিৰেচক মোদক, সিতাদিচূর্ণ, ত্রিবৃদাদিচূর্ণ আদিৰ বর্ণনা আছে।
৪৫।	দ্রৱদ্রব্যবিধি	ইয়াত ২২৯ টা শ্লোক আছে। ইয়াত প্রধানকৈ জলবর্গ, ক্ষীৰবর্গ, তৈলবর্গ আদি দ্রব্যৰ বিৱৰণ দিয়া আছে।
৪৬।	অন্নপানবিধি	ইয়াত ৫৩৯ টা শ্লোক আছে। ইয়াত প্রধানকৈ ধান্যবর্গ, মাংসবর্গ, ফলবর্গ, শাকবর্গ, পুষ্পবর্গ, কন্দবর্গ, ধাতুবর্গ, কৃতান্নবর্গ, ভক্ষ্যবর্গ, বিবিধ অনুপান আদি বিষয়সমূহ সামৰি লোৱা হৈছে।

(খ) নিদানস্থান ঃ এই স্থানত ১৬ টা অধ্যায় আছে। এই অধ্যায়সমূহৰ নাম হৈছে— ১) বাতব্যাধিনিদান, ২) অর্শসাংনিদান, ৩) অশ্মৰীণাংনিদান, ৪) ভগন্দৰাণাংনিদান, ৫) কুষ্ঠনিদান, ৬) প্রমেহনিদান, ৭) উদৰাণাংনিদান, ৮) মূঢ়গর্ভনিদান, ৯) বিদ্রধীনাং নিদান, ১০) বিসর্পনাড়ীস্তনৰোগ নিদান ১১) গ্রন্থ্যপচর্বুদগলগণ্ডানাং নিদান, ১২) বৃদ্ধ্যুপদংশশ্লীপদানাং নিদান, ১৩) ক্ষুদ্ররোগনিদান, ১৪) শুকদোষনিদান, ১৫) ভগ্ননিদান, ১৬) মুখৰোগাণং নিদান।

(গ) শাৰীৰস্থান ঃ এই স্থানত ১০ টা অধ্যায় আছে। সেইবোৰ হৈছে — ১) সর্বভূতচিন্তাশাৰীৰ, ২) শুক্রশোণিতশুদ্ধিশাৰীৰ, ৩) গর্ভাবক্রান্তিশৰীৰ, ৪) গর্ভব্যাকৰণশাৰীৰ, ৫) শৰীৰসংখ্যাব্যাকৰণশাৰীৰ, ৬) প্রত্যেকমর্মনির্দেশশাৰীৰ, ৭) সিৰাবর্ণবিভক্তিশাৰীৰ, ৮) সিৰাব্যধবিধিশাৰীৰ, ৯) ধমনীব্যাকৰণশাৰীৰ, ১০) গর্ভিণীব্যাকৰণশাৰীৰ।

(ঘ) চিকিৎসাস্থান ঃ এই স্থানত ৪০ টা অধ্যায় আছে। ইয়াৰ নামসমূহ হৈছে— ১) দ্বিব্রণীয়চিকিৎসা, ২) সদ্যোব্রণচিকিৎসা, ৩) ভগ্নচিকিৎসা, ৪) বাতব্যাধিচিকিৎসা, ৫) মহাবাতব্যাধিচিকিৎসা, ৬) অর্শচিকিৎসা, ৭) অশ্মৰীচিকিৎসা, ৮) ভগন্দৰচিকিৎসা, ৯) কুষ্ঠচিকিৎসা, ১০) মহাকুষ্ঠচিকিৎসা, ১১) প্রমেহচিকিৎসা, ১২) প্রমেহপিডকাচিকিৎসা,

১৩) মধুমেহচিকিৎসা, ১৪) উদৰচিকিৎসা, ১৫) মূঢ়গর্ভচিকিৎসা, ১৬) বিদ্রধীচিকিৎসা, ১৭) বিসর্পনাড়ীস্তনৰোগচিকিৎসা, ১৮) গ্রন্থ্যপচ্যর্বুদগণ্ডচিকিৎসা, ১৯) বৃদ্ধ্যুপদংশশ্লীপদচিকিৎসা, ২০) ক্ষুদ্ররোগচিকিৎসা, ২১) শূকদোষচিকিৎসা, ২২) মুখৰোগচিকিৎসা, ২৩) শোফচিকিৎসা, ২৪) অনাগতাবাধপ্রতিষেধ, ২৫) মিশ্রকচিকিৎসা, ২৬) ক্ষীণবলীয়বাজীকৰণচিকিৎসা, ২৭) সর্বোপঘাতশমনীয়ৰসায়ন, ২৮) মেধায়ুষ্কামীয়ৰসায়নচিকিৎসা, ২৯) স্বভাৱব্যাধিপ্রতিষেধনীয়ৰসায়ন, ৩০) নিবৃত্তসন্তাপীয়ৰসায়ন, ৩১) স্নেহোপযৌগিকচিকিৎসা, ৩২) স্বেদাবচাৰণীয়চিকিৎসা ৩৩) বমনবিৰেচনসাধ্যোপদ্রৱচিকিৎসা, ৩৪) বমনবিৰেচনব্যাপচ্চিকিৎসা, ৩৫) নেত্রবস্তিপ্রমাণপ্রবিভাগচিকিৎসা, ৩৬) নেত্রবস্তিব্যাপচ্চিকিৎসা, ৩৭) অনুবাসনোত্তৰবস্তিচিকিৎসা, ৩৮) নিৰূহক্রমচিকিৎসা, ৩৯) আতুৰোপদ্রৱচিকিৎসা, ৪০) ধূমনস্যকৱলগ্রহচিকিৎসা।

(ঙ) **কল্পস্থান ঃ** এই স্থানটোত ৮ টা অধ্যায় আছে। সেইবোৰ হৈছে— ১) অন্নপানৰক্ষাকল্প, ২) স্থাৱৰবিষবিজ্ঞানীয়, ৩) জঙ্গমবিষবিজ্ঞানীয়, ৪) সর্পদষ্টবিষবিজ্ঞানী, ৫) সর্পদষ্টাবিষচিকিৎসা, ৬) দুন্দুভিস্বনীয়কল্প, ৭) মূষিককল্প, ৮) কীটকল্প।

উত্তৰ তন্ত্র

এই তন্ত্র বা অধ্যায়টোত ৬৬ টা অধ্যায়ত ভিন্ন বিষয়সমূহ সামৰা হৈছে। এই অধ্যায়বোৰৰ নামসমূহ হৈছে— ১) ঔপদ্রৱিক, ২) সন্ধিগতৰোগবিজ্ঞানীয়, ৩) বৰ্ত্মগতৰোগবিজ্ঞানীয়, ৪) শুক্লগতৰোগবিজ্ঞানীয়, ৫) কৃষ্ণগতৰোগবিজ্ঞানীয়, ৬) সর্ৱগতৰোগবিজ্ঞানীয়, ৭) দৃষ্টিৰোগবিজ্ঞানীয়, ৮) চিকিৎসিতপ্রবিভাগবিজ্ঞানীয়, ৯) বাতাভিষ্যন্দ-অধিমন্থপ্রতিষেধ, ১০) পিত্তাভিষ্যন্দপ্রতিষেধ, ১১) শ্লেষ্মাভিষ্যন্দপ্রতিষেধ, ১২) ৰক্তাভিষ্যন্দপ্রতিষেধ, ১৩) লেখ্যৰোগপ্রতিষেধ, ১৪) ভেদ্যৰোগপ্রতিষেধ, ১৫) ছেদ্যৰোগপ্রতিষেধ, ১৬) পক্ষ্মকোণপ্রতিষেধ, ১৭) দৃষ্টিগতৰোগপ্রতিষেধ, ১৮) ক্রিয়াকল্পাধ্যায়, ১৯) নয়নাভিঘাতপ্রতিষেধ, ২০) কর্ণগতৰোগবিজ্ঞানীয়, ২১) কর্ণগতৰোগপ্রতিষেধ, ২২) নাসগতৰোগবিজ্ঞানীয়, ২৩) নাসগতৰোগপ্রতিষেধ, ২৪) প্রতিশ্যায়প্রতিষেধ, ২৫) শিৰৰোগবিজ্ঞানীয়, ২৬) শিৰোৰোগপ্রতিষেধ, ২৭) নৱগ্রহাকৃতিবিজ্ঞানীয়, ২৮) স্কন্দগ্রহপ্রতিষেধ, ২৯) স্কন্দাপস্মাৰপ্রতিষেধ, ৩০) শকুনীপ্রতিষেধ, ৩১) ৰেৱতীপ্রতিষেধ ৩২) পূতনাপ্রতিষেধ, ৩৩) অন্ধপূতনাপ্রতিষেধ, ৩৪) শীতপূতনাপ্রতিষেধ, ৩৫) মুখমণ্ডিকাপ্রতিষেধ, ৩৬) নৈগমেষপ্রতিষেধ, ৩৭) গ্রহোৎপত্তি, ৩৮) যোনিব্যাপৎপ্রতিষেধ, ৩৯) জ্বৰপ্রতিষেধ, ৪০) অতিসাৰপ্রতিষেধ, ৪১) শোষপ্রতিষেধ, ৪২) গুল্মপ্রতিষেধ, ৪৩) হৃদ্ৰোগপ্রতিষেধ, ৪৪) পাণ্ডুৰোগপ্রতিষেধ, ৪৫)ৰক্তপিত্তপ্রতিষেধ, ৪৬) মূর্চ্ছাপ্রতিষেধ, ৪৭) পানাত্যয়প্রতিষেধ, ৪৮) তৃষ্ণাপ্রতিষেধ, ৪৯) ছর্দিপ্রতিষেধ, ৫০) হিক্কাপ্রতিষেধ, ৫১) শ্বাসপ্রতিষেধ, ৫২) কাসপ্রতিষেধ, ৫৩) স্বৰভেদপ্রতিষেধ, ৫৪) কৃমিৰোগপ্রতিষেধ, ৫৫) উদাবর্তপ্রতিষেধ, ৫৬) বিসূচিকাপ্রতিষেধ, ৫৭) অৰোচকপ্রতিষেধ, ৫৮)

মূত্রাঘাতপ্রতিষেধ, ৫৯) মূত্রকৃচ্ছ্রপ্রতিষেধ, ৬০) অমানুষোপসর্গপ্রতিষেধ, ৬১) অপস্মাৰপ্রতিষেধ, ৬২) উন্মাদপ্রতিষেধ, ৬৩) ৰসভেদবিকল্প, ৬৪) স্বস্থবৃত, ৬৫) তন্ত্রযুক্তাধ্যায়, ৬৬) দোষভেদবিকল্প।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৬ ঃ 'সুশ্রুতসংহিতা'ত কিমানটা অধ্যায় আছে?

.....

প্রশ্ন নং ৭ ঃ সূত্রস্থানত কিমানটা অধ্যায় আছে?

.....

প্রশ্ন নং ৮ ঃ বেদোৎপত্তি অধ্যায়টোত কিহৰ বিষয়ে আলোচনা আছে?

.....

প্রশ্ন নং ৯ ঃ নিদানস্থানত কেইটা অধ্যায় আছে?

.....

প্রশ্ন নং ১০ ঃ চিকিৎসাস্থানত কেইটা অধ্যায় আছে?

.....

১৩.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

এই অধ্যায়টোত আমি নিম্নলিখিত বিষয়সমূহ আলোচনা কৰিলো ঃ

- আয়ুর্বেদৰ অৱতৰণৰ বিষয়ে জানিব পাৰিলে।
- 'সুশ্রুতসংহিতা'ৰ পৰম্পৰাৰ বিষয়ে জানিব পাৰিলে।
- গ্রন্থখনৰ অধ্যায়সমূহৰ লগত পৰিচয় হ'ব পাৰিলে।
- অধ্যায়সমূহৰ নামৰ লগত চিনাকী হ'ব পাৰিলে।

১৩.১০ অধিক জানিবলৈ

১) শাস্ত্রী, ড° অম্বিকাদত্ত, (২০১৬), *সুশ্রুতসংহিতা,* বাৰানসী ঃ চৌখম্ভা সংস্কৃত সংস্থান।

২) অত্রিদেৱ (সম্পাদিত), (২০১৫), *সুশ্রুতসংহিতা,* দিল্লী ঃ মোতীলাল বনাৰসীদাস।

৩) Dora, (Dr.) Ghanashyam, (2011), *Ayurvediya Hitopadesha,* Puri : Ethical Publications.

৪) Goswami, (Dr.) Dilip Kumar, (2018), *Essentials of Ayurveda,* Jorhat : Eastern Readers Publication.

১৩.১১ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সুশ্রুত।

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ডল্হণ।

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ধন্বন্তৰিৰ পৰা।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৮ টা।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শল্য তথা শালাক্য।

৬ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ১২০ টা।

৭ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৪৬ টা।

৮ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ আয়ুর্বেদৰ আঠ অঙ্গৰ নাম তথা লক্ষণ।

৯ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ১৬ টা।

১০ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৪০ টা।

১৩.১২ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) বস্তুধর্মী প্রশ্ন ঃ

প্রশ্ন ১ ঃ তলৰ প্রশ্নকেইটাৰ উত্তৰ লিখক।

(ক) সুশ্রুতে লিখা গ্রন্থখনৰ নাম কি?

(খ) নাগার্জুন কোন?

(গ) আয়ুর্বেদৰ সংজ্ঞা কি?

(ঘ) 'সুশ্রুতসংহিতা'ৰ বিষয়বস্তু কি?

(ঙ) 'সুশ্রুতসংহিতা'ত কেইটা অধ্যায় আছে।

(খ) চুটি প্রশ্ন ঃ

প্রশ্ন ১ ঃ তলৰ শব্দবোৰৰ চমুটোকা লিখক ঃ

শল্য, শালাক্য, আয়ুর্বেদ, নিদানস্থান, উত্তৰতন্ত্র।

(গ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন ঃ

প্রশ্ন ১ ঃ 'সুশ্রুতসংহিতা'ৰ পৰম্পৰা আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ২ ঃ 'সুশ্রুতসংহিতা'ৰ বিষয়বস্তু সংক্ষেপে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৩ ঃ 'সুশ্রুতসংহিতা'ৰ সূত্রস্থানৰ ওপৰত এটি টোকা লিখক।

*** ***** ***